

Livanjski Kujundžići

«The Kujundžićs from Livno»

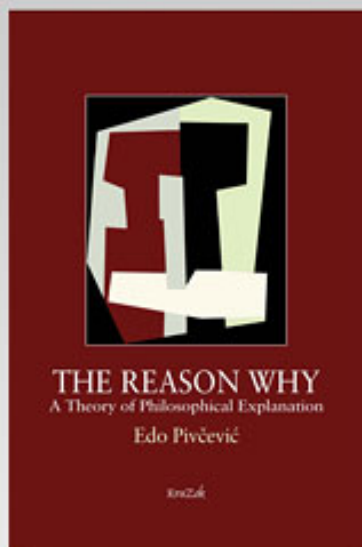
by Stipo Mandžeralo

Source:

Herald of the National Museum of Bosnia and Herzegovina in Sarajevo: Ethnology (Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine u Sarajevu: Etnologija), issue: 48-49 / 1996-1999, pages: 187-216, on www.ceeol.com.

The following ad supports maintaining our C.E.E.O.L. service

eBooks on Central, East and Southeast Europe

THE REASON WHY.

A Theory of Philosophical Explanation

By Edo Pivčević

KruZak d.o.o, Hrvatski Leskovac, 2007
(in English)

In his latest book Pivčević argues that the scope and limits of rational explanation are set by a number of fundamental categories and principles which are all mutually complementary and interdependent.

more on:

www.dibido.eu

Stipo MANĐERALO, profesor
Originalan naučni rad

LIVANJSKI KUJUNDŽIĆI

U Livnu više nema nikoga iz nekad moćne trgovačke kuće Kujundžića. Posljednji su ostali u sve bljedem sjećanju najstarijih Livnjaka.¹ Danas ćemo o starim Kujundžićima skoro više saznati na Zastinjskom groblju nego u gradu Livnu. Kako su za života nadvisivali svoje sugrađane bogatstvom i ugledom, tako se i njihovi nadgrobni spomenici od ostalih izdvajaju monumentalnošću i ljepotom izrade.² Arhiv Srpske pravoslavne crkve u Livnu uništen je u Drugom svjetskom ratu, te nisu sačuvane matične knjige, a ni drugi izvori iz kojih bismo nešto više i sasvim pouzdano saznali o starim Kujundžićima. Stoga su nam još značajniji podaci koje nalazimo na njihovim spomenicima u Zastinjskom groblju.

Najstarije poznato svjedočanstvo o livanjskim Kujundžićima nalazimo na spomeniku ekmeđiji Stipanu Budimliću. Stipanu spomenik podiže njegov kum *Luka Kujundžija* 29. marta 1798. godine.³ To ne znači da Kujundžića ovdje nije bilo i nešto ranije, samo ne pod tim nego pod prezimenom *Barzut*. U Livno su doselili iz Hercegovine, a najstariji za kojeg znamo je Pavo – umro 1780. godine. Spomenik su mu u ovom groblju isklesali 1804. godine sinovi Sava, Lazo i Toša, a epitaf zapisao glasoviti livanjski pop Stanko Kojda.⁴

¹ Nema ih u Livnu poslije Drugog svjetskog rata. Zadnji među njima nastradali su tragične 1941. godine: Milojko sa ženom, sinom i kćerkom (Dr. *Dušan Kašić, Srpska pravoslavna crkva Uspe-nija Presvete Bogorodice u Livnu* (1859.–1979.), Livno, 1979., 25.

² Ove Kujundžićeve spomenike pravili su livanjski klesari Radnići–Baje. S. *Manderalo, Gospo-dari kamena*, Sarajevo, 1987., 49. i 65–66.

³ “Na 29 m (je) s (e) ca marta 1798. Zdi počivaet rab Boži Stipan Budimlić ekmečija Bog da ga prosti i pomiluje. I to mu metnu kriať (krst – S. M.) kum Luka Kujunčja” (S. *Manderalo, Groblje u Zastinju kod Livna*, GZM, XXXIX, 1984., 147). Ovaj, i svi ostali najstariji epitafi na spomenicima u ovom groblju pisani su starom nereformiranom ćirilicom.

O Budimlićima u Livnu nemamo drugih podataka osim na ovom epitafu. U Sarajevu je jedna od najbogatijih trgovačkih kuća koncem XVIII i početkom XIX stoljeća bila kuća Budimlića (Dr. *M. Šamić, Francuski putnici u Bosni na pragu XIX stoljeća i njihovi utisci o njoj*, Sarajevo, 1966., 243). U Sarajevo su došli iz Budima prije 1682. godine (V. *Skarić, Izabrana djela*, I, Sarajevo, 1985., 344).

⁴ “Prestavi se na 1780. Zde počivaet rab Boži Pavo Barzut i to majst(o)r sin Sava i Lazo i Toša i podpisa jeroprezviter Stanko na 1804.” (S. *Manderalo, Groblje u Zastinju kod Livna*, 150). Po svemu sudeći njihov je i spomenik na kojemu piše: “1804. na 4 miseca avgusta 18. Zdi počivaet raba Božija starica Jovana Bog da je prosti i pomiluje i to je ogradi sin Savo i Lazo” (*Isto*, 151). (Jovana, mati im, oslovljena je kao *starica* što bi moglo značiti da se po muževljevoj smrti zamonašila).

Da su Barzuti doista Hercegovci, da su bili majstori, te da od njih vuku porijeklo Kujundžići, ostalo je svjedočanstvo zapisano na spomeniku spomenutom Toši Barzutu, Pavinom sinu: "Podpisa se goda 1827. Zdě počivaet' rab' *Teodor Barzui* majstor' rodom iz Ercegovine. Vječna mu radost i bl(a)ženij pokoj. Prestavi se januarija 15. 1827. Ogradi *jego sinovac' Luka Kujundžija*⁵ (Podvukao S. M.). Luka Kujundžija je, prema tome, sin jednog od braće Teodora Barzuta, Savin ili Lazin.⁶ O tome zašto je ovaj hercegovački doseljenik Barzut⁷ nazvan Kujundžijom (–ićem) možemo samo nagađati. Možda stoga što se neko od Lukinih, ili Luka, bavio kujundžijskim zanatom, ali možda i zbog nekog sasvim slučajnog, nama danas neuhvatljivog spleta okolnosti. Ono što je sigurno i za što imamo brojne dokaze jeste da je Luka bio trgovac.

Sl. 1 – Sava, Luka i Toša Barzut 1804. godine na Zastinjskom groblju podigli spomenik ocu Pavu, pretku livanjskih Kujundžića

⁵ Isto, 160.

⁶ Možda je Lazin, jer je Luka Kujundžija imao unuka Lazara, o kojemu ćemo kasnije nešto reći.

⁷ Prezime Barzut najlogičnije bi bilo dovesti u vezu s pridjevom *barzast*. "To je pastirski balkanizam arbanaskog podrijetla... Pridjev *barzast* odgovara etimologijski i semantički našem pridjevu *brezast*, koji se upotrebljava i za boju životinja" (P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, JAZU, Zagreb, 1971.). U Vukovu Rječniku *barzilo* je ime jarcu. Prezime Barzut, dakle, kazuje da su njegovi nosioci stočari od starine.

S Lukom kao rodočelnikom i započinje uspon moćne trgovačke kuće Kujundžića, mada treba reći da su i Barzuti već bili ekonomski živnuli. Da nije tako, ne bi mogli podignuti onaj solidni spomenik ocu Pavi. Lukina smrt i smrt njegova sugrađanina Luke Cvrka 1831. godine uznemirila je Livno. Kao izuzetan događaj ostala je zabilježena u nekoliko dokumenata. "Jedan zapis na Srbijaku livanjske crkve svjedoči kako u utorak 3. novembra 1831., bezbožni Agarjani (tako su Srbi u zapisima nazivali Turke) odsjekoše glavu Luki Kujundžiji u Lijevnu."⁸ To su zapisali i Lukini potomci na spomeniku u Zastinjskom groblju, gdje stoji da Luki "bje usjeknuta glava od Firduza 3.11.1831."⁹ Lukin suvremenik Livnjak fra Lovro Karaula u svom "Zapisniku" kaže: "G. 1831. odsjekoše Turci glave Luke Kujungića i Luke Cverka, najodličnijih u ono doba tergovacah, i to brez ijedne krivice, na pravdi Božjoj"¹⁰ (Podvukao S.M.). I u matici umrlih, gdje je evidentirana smrt Luke Cvrka, stoji da je ovom uglednom Livnjaku odrubljena glava najviše zbog mržnje prema kršćanskoj vjeri,¹¹ a na njegovom spomeniku na groblju u Rapovinama upisano je: "Ovdi opočiva tilo vojnika Isukrstova p. Luke Vuinovichia Czvarka komu poradi pravde bi posičeno (o)d Firdus kapetana na 24. novembra G.G. 1831."¹² Drugi Lukin suvremenik, fra Grgo Lozić, koji je nešto poslije ovog događaja službovao po livanjskim župama, u svom spisu *Adnotationes variae* o tome je zapisao da Firdus kapetan "na pravdi Božjoj Luku Cvarka i Luku Kujundjiju Ristjanina prvoga Trgovca posikoj 1831. kad su Bošnjaci izabrali za vezira Usein kapetana Gradačca."¹³

No, o smrti ove dvojice livanjskih uglednika ima i drukčijih mišljenja. Neki drže da su pripremali ustanak raje u livanjskom kraju.¹⁴ Unuk Luke Kujundžije, Kosta Popadić-Sokanić, sin njegove kćeri, u sarajevskoj Večernjoj pošti je objavio da je njegov djed znao u ženskoj odjeći napuštati grad i sa Cvrkom ići po selima u agitaciju. Kad je vlast saznala za to, poslala je za njima potjeru: Cvrka su našli u Šujici, a Kujundžića u Donjem

⁸ Dr. D. Kašić, nav. djelo, 5.

⁹ S. Manderalo, *Gospodari kamena*, 66.

¹⁰ Dr. fra B. Badrov, *Fra Lovro Karaula*, Sarajevo, 1925., 11.

¹¹ "Livno die 18 9^{bris} 1831. Obiit in Dno Lucas Cvark alias Vuinovich de capitatis a Turcis ab ignotam causam, plurimum quidem ab odium religionis Xtiana qui ante 6 dies ignorans horam sua mortis peregit Confesione et Coumen in Domo Parochiali sepultus ad s Petrum aetatis 50 etimo" (*Liber mortuorum parochiae de Livno in Campo superiori ab anno 1803.-1853.*, red. br. 183).

¹² S. Manderalo, nav. djelo, 77.

Nepodudaranje datuma u matici s onim na spomeniku nije baš tako rijetko u stara vremena. Spomenik je, obično, pravljen i nekoliko godina kasnije, pa bi pouzdanijim trebalo držati datum zapisan u matici umrlih.

¹³ S. Manderalo, *Ložicev ilirski san*, Split-Livno, 1992., 46-47.

¹⁴ H. Kreševljaković, *Kapetanije u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 1980., 134; Dr. H. Čurić, *Posljednji livanjski kapetan Ibrahim-beg II Firdus*, GZM XII, 1957., 101-102.

N. Tadić u članku *Neuspjela pobuna u Livnu* (Naša ognjišta, listopad, 1974. godine) govori o nizu detalja u vezi s tom pobunom, o načinu hvatanja i pogubljenja ove dvojice livanjskih trgovaca. On kaže da je kapetan Ibrahim-beg Firdus u svoju kulu zatvorio djecu i žene ovih voda pobune i zaprijetio da će ih poubijati ako mu se Kujundžić i Cvrk ne predaju. I oni, kaže Tadić, to i učine. a on naredi da im sutradan na istom panju odsijeku glave na žitarnici u Livnu.

livanjskom polju.¹⁵ Bit će, ipak, da nisu bez ikakve krivice i povoda smaknuti. O ovoj nesreći koja je zadesila Kujundžiće svjedoči i pismo koje je 6. decembra 1831. dobio Lukin sin Jovo od svog trgovačkog partnera Jove Todorovića iz Majdana¹⁶ neposredno poslije tog kobnog događaja (pismo ćemo kasnije navesti u cjelini). Osim Jove, imao je Luka i sina Špiru, a i Josif mu je, najvjerojatnije, bio sin. Drugu potvrdu za to nismo našli osim u pismu što ga braći Kujundžićima 1842. godine piše Ivo Pavlić iz Jajca, u kojemu Josifa, kao i Jovu, titulira sa "hadži". Lukini praunuci podigli su 1883. godine u Zastinjskom groblju zajednički spomenik ocu Lazaru (umro 1879.), djedu Špiri (umro 1822.)¹⁷ i pradjedu Luki.¹⁸ O Lukinim sinovima, koje u dokumentima redovno nalazimo kao *hadži* braću Kujundžić,¹⁹ govorit ćemo nešto više kao o glasovitim trgovcima. No za trenutak se zadržimo još na sinu mu Jovi, čije ime nalazimo upisano i na jednom spomeniku na Zastinjskom groblju. Zbog toga što je nadgrobnik polomljen, ne znamo kome je podignut. Na preostalom dijelu je dio epitafa: "... prestavi se lěta gospodina 1813 m (jese)ca maja 5. *Pisa Jovo Kujundžija* 1824."²⁰ Dakle, kao pismen čovjek bavio se Jovo i upisivanjem epitafa na spomenike. Osim ovog, sigurno ima još njegovih epitafa na ovom groblju, ali se na njih nije potpisivao.

S ekonomskom moći i bogatstvom išao je i ugled ovih trgovaca među sugrađanima i njihovim sunarodnjacima Livnjacima. Kujundžići, osobito hadži Josif Kujundžić, vrlo su zaslužni za razvoj livanjskog školstva i za utemeljenje Crkveno-školske opštine u Livnu 1847. godine.²¹ Sve do njezina osnutka svim poslovima vezanim za pravoslavnu crkvu i

¹⁵ A. Firdus, *Livno od najstarijih vremena do 1878. godine*, Sarajevo, 1967., str. 86 (rukopis).

¹⁶ Kapetan u Starom majdanu je, po svjedočenju Dionizija Marinkovića, tamošnjeg učitelja, godine 1832. ili 1833. četiri čovjeka nabio na kolac stoga što su javno govorili o njegovim nevaljalstvima. Grada ANUBiH, knj. XIV. Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka, knj. 10, Sarajevo, 1966., str. 121.

¹⁷ Špiri je spomenik bio napravljen odmah poslije njegove smrti. Na njemu je urezan epitaf: "IS HS NI KA 1823. Zde počivaet rab Bžii Spiridon sn Luke Kujundžie iz Livna Budi jemu včēna radost i blaženij pokoj Prestavi se lěta gospodna 1822. mc ijulia 4 ..." (S. Manderalo, *Groblje u Zastinju*, str. 159).

Tu je još jedan Kujundžićev spomenik iz tog vremena: "IS HS NIKA 1824. Zde počivaet rab Božij Jovče sin Nike Kujunčina budi emu včēna radost i blaženij pokoj i prestavi se lěta gospodna mca debra 1823." (Isto).

Na najistaknutijem mjestu na brežuljku ovdje su od juga prema sjeveru jedan do drugoga spomenici Todoru Barzutu, što ga 1827. podiže njegov sinovac Luka Kujundžija, zatim onaj što Stipanu Budimliću podiže njegov kum Luka Kujundžija, pa ovaj Jovče Kujundžića. Odmah do njih na istok su impozantni Kujundžićevi spomenici koje su klesali Baje. Jedan od njih pripada Kosti Kujundžiću.

¹⁸ Na istočnoj strani spomenika piše: "Pamjatnik vzdigoše jīm sinovi L. Kujundžića 1.10.883".

Sa zapadne strane piše: "Ovde počivaju zemni ostatci oca, sina i unuka. Preseliše se u vječnost: Luka, kome bje usjeknuta glava od Firduza 3.11.883, Špiro sin mu 2.6.822, unuk mu Lazar Kujun – bivši gradonačelnik 26.9.79. Da im Gospod da život vječni. Amin!

¹⁹ Osim njih, hadžije su i njihovi sudjedi Stanišići.

²⁰ S. Manderalo, nav. rad, str. 160.

²¹ D. Karanjac, Srpska konfesionalna osnovna škola u Livnu, Školski vjesnik, Sarajevo, 1909., str. 186.

školu upravljali su braća Kujundžići. "Istom 11. avgusta 1847. sabrani su svi računi – tamo sve od god. 1820. do 1847. i predani novoizabranim opštinarima – "epitropima" – na upravljanje."²² Taj dokument ("Račun od Prihoda Crkovni") objavio je Karanjac 1909. godine.²³ Na kraju tog akta evidentirano je da su cijelo to vrijeme računi bili kod Kujundžića i da su ih pred Spirom Rajkovićem (kasnijim austrijskim konzularnim agentom u Livnu) od njih primili epitrofi (upravitelji crkvene imovine): hadži Josif Kujundžić, Jovo hadži Stanišić, Jovo Todorović i Jeftan Đurić.²⁴

Sl. 2 – Spomenik na Zastinjskom groblju na kojemu je epitaf upisao Jovo Kujundžija 1824. godine.

Od 1847. godine, kad je osnovan školski fond, odijeljen je školski novac od crkvenog. Od tada su svi računi koji se tiču škole bilježeni u posebnu knjigu – "Libar".²⁵ Iz tog libara vidimo da su među utemeljiteljima školskog fonda 29.10.1853. god. na prvom mjestu evidentirani braća hadži Kujundžići sa 300 fiorina.²⁶ I podizanje prve školske zgrade za Srpsku konfesionalnu osnovnu školu u Livnu vezano je za Kujundžiće. Oni su, uz Spiru

²² Isto, str. 441.

²³ Isto, str. 442–444.

²⁴ Isto, str. 444.

²⁵ Isto, str. 568.

²⁶ Isto, str. 569.

Rajkovića, najviše poticali narod da se napravi zgrada i otvori škola.²⁷ Kako osmanske vlasti nisu dozvoljavale da se gradi škola, Livnjaci se dosjete te im doskoče: "Za to se bogati trgovci livanjski dogovoriše, da u ime narodno kupe od H. B. Kujundžića zemljište u 'Begluk-mahali', te da će tu – k'o – zidati kuću, u kojoj će oni 'učinjati' i sušiti kožu, s toga i prozovu oni to mjesto 'Tabana'. O ovoj kupovini zemljišta ima dolje u 'Računima crkovnim' gdje veli: '... 2933 fiorina i 20 kr. primiše G. Hadži Braća Kujundžići za građevinu Tabana, i ostasmoim' dužni još fiorina 66 i 80 kr., za nadomiriti Summu od' fiorina 3000'. I tako dakle istom godine 1846. kupiše zemljište, a tek godinu dana kasnije podigoše zgradu, koju su bili prividno namijenili za učinjanje kože, u kojoj pak već godine 1847. otvoriše školu, i to pod uvjetom, da istu zgradu opašu visokim zidom."²⁸ Evo kako za tu kućicu²⁹ od vlasti isposlovaše pristanak: "Malo potkučiše kadiji, a malo opet pomoziti čestiti Rajković, i dozvola za gradnju 'Tabhane' bi gotova."³⁰

Trgovinom se Kujundžići bave još od prvih decenija XIX stoljeća, od Luke Kujundžije.³¹ Javnosti je do danas bio poznat samo već spomenuti dokument što ga je objavio Karanjac "Račun od prihoda crkovni", koji su vodili braća hadži Kujundžići. U njima su samo sumarno zapisani prihodi za godine 1820.–1846., a samo za neke godine i globalno iskazani rashodi. Sreća je da je nešto iz Kujundžićeve poslovne prepiske sačuvano, da su sačuvani neki računi, koji nam omogućuju da se detaljnije upoznamo s njihovim trgovačkim poslovanjem, a u isto vrijeme i sa Livnom kao važnim trgovačkim mjestom u XIX stoljeću. U nekim od ovih pisama traži se od Kujundžića da ovo ili ono ubilježe u svoj "konat", po čemu bi se moglo suditi da su oni imali i svoje trgovačke "libre", odnosno "teftere". Rijetki su bosanski trgovci u to vrijeme vodili trgovačke knjige.³²

U bivšem Muzeju revolucije u Sarajevu, sada Historijski muzej, koncem 1991. godine organizirana je izložba trgovačkih deftera najpoznatijih trgovačkih sarajevskih kuća: Despić, Fadilpašić, Bakarević, Kumašin, Hadžihalilović, Jeftanović, Softić, Panjo, Mašić, Ristić i Kujundžić (ovo nisu livanjski nego sarajevski Kujundžići, muslimani). Od livanjskih Kujundžića ne znamo da je što drugo sačuvano osim dokumenata pohranjenih u Odjeljenju specijalnih zbirki Narodne i univerzitetske biblioteke Bosne i Hercegovine, evidentiranih pod inventarskim brojevima *Man 799–817*.³³

²⁷ Isto, str. 190.

²⁸ Isto, str. 187.

U napomeni Karanjac kaže da se služio Arhivom Srpske crkvene pravoslavne opštine u Livnu, koji je kasnije uništen. U njemu su bili i ovi *Računi od Prihoda crkovni*. Na istom mjestu uz citat iz računa on kaže: "Sve citate navadam tačno po originalu, sa svim ortografskim i inim gramatičkim pogreškama". Sve je u tim računima bilo pisano još nereformiranom ćirilicom.

²⁹ Isto, str. 301. Tu je njezin detaljan opis.

³⁰ Isto, str. 191.

³¹ To su prva desetljeća XIX stoljeća kad je katoličkim i pravoslavnim varošanima bilo dozvoljeno trgovati, a ne samo muslimanima i Židovima, koji su ranije imali tu privilegiju. O tome vidi V. Skarić, nav. djelo, str. 315.

³² M. Šamiš, nav. djelo, str. 243.

³³ U Arhivu franjevačkog samostana na Gorici u Livnu čuva se tridesetak pisama livanjskog trgovca Nike Jurkića, suvremenika trgovca Kujundžića. Većinom su pisana arabicom na hrvatskom

Iz tih dokumenata saznajemo s kim i kako su Kujundžići trgovali, koju robu su uvozili, a koju izvozili, i po kojoj cijeni, te niz drugih podataka o Livnu prve polovice XIX stoljeća. No najprije treba reći da su Kujundžići samo jedna od brojnih trogovačkih kuća u Livnu tog vremena. To je vrijeme kad se, osim muslimana, trgovinom počinju baviti i katolici i pravoslavni.³⁴ Među pravoslavnim kao trgovci tada su se isticali i Stanišići, Todorovići, Jeftanovići, Đurići, Pavlovići,³⁵ Samardžići i dr., a među katolicima Marjanovići-Tadići,³⁶ Jurkići,³⁷ Jazve,³⁸ Đogići i dr.³⁹

jeziku, te neki trgovački tefteri. (Fra M. Džaja, *Stari zanati u Livnu i neki običaji u vezi s njima*, Dobri pastir, XI–XII, Sarajevo, 1962., str. 277.

³⁴ Govoreći o posljednjim godinama osmanske uprave u Bosni, Ekmečić kaže da u njoj "nije bilo znatnijeg hrvatskog građanstva koje bi nadomjestilo vodeću ulogu sveštenstva. Jedini krajevi gdje je bilo hrvatskih trgovaca bili su Travnik i Livno" (M. Ekmečić, *Ustanak u Bosni 1875.–1878.*, Sarajevo, 1973., str. 111).

Livnjak fra Lovro Karaula (rod. 1800. god.) govoreći u svom Zapisniku o livanjskim prilikama početkom XIX. stoljeća, kad i Kujundžići ulaze u trgovinu, zapisao je i ovo: "Njegovim vražjom (Ahmed-bega Ljubunčića – napomena S. M.) god. 1824. priko 200 obitilah kerščanskih iz varoša Livna bih izagnano u zatočje; sve srebro, zlato, pokućstvo, zemlje, kmeti, imanje varoško pade u njegove i njegovih opakih pristaša lakome šake (Dr. fra B. Badrov, nav. djelo, str. 11).

³⁵ O trgovcima Pavlovićima (Jovi, Vukanu, Pavlu, Niki) vidi D. Karanjac, nav. djelo, str. 444, 569, 981.

Niko Pavlović bio je poznati livanjski trgovac iz vremena Omer-paše i Topal Osmana-paše. Držao je dućan i u Čurčiluku u Sarajevu (V. Skarić, nav. djelo, str. 342). Fra Grgo Martić u svojim *Zapamćenjima* bilježi da je u Carigradu sreo "Niku Pavlovića, trgovca iz Livna, protjeranoga radi nekih pamica", te da je vodio "neku veliku pamicu dvije godine apelirajući na carigradski sud" (Fra G. Martić, *Izabrani spisi*, Svjetlost, Sarajevo, 1956., str. 224). Fra Grgo Martiću iz Đakova piše Ivan fra Franjo Jukić 25.3.1857. i poručuje da mu pozdravi "Niku Pavlovića Livnjaka" (I. F. Jukić, *Sabrana djela*, III, Sarajevo, 1973., str. 189). Ovaj isti Niko Pavlović u ime "tutora pravoslavnog obštetstva lievanjskog" potpisuje 1.6.1860. godine u Sarajevu trogodišnji ugovor sa učiteljem Andrijom Pavaševićem, kojim se ovaj učitelj obvezuje da će pod potpisanim uvjetima raditi u Srpskoj konfesionalnoj osnovnoj školi u Livnu (D. Karanjac, nav. djelo, str. 577).

³⁶ "Stipo Tadić učio gimnaziju u Splitu. Od njega je ostao trgovački 'tefter', koji je on vodio god. 1828/29. U tom tefteru ima jedno trgovačko pismo pisano starim pravopisom, kad je valjalo pozajmljivati neka slova iz tuđih jezika. Činilo se da je on znao talijanski pa je uzimao po koje slovo iz tog jezika. Sve je račune vodio u talirima i groševima. Porodica Tadić sačuvala je nekoliko njegovih knjiga, od kojih su najstarije: 1 molitvenik (štampan god. 1709. u Veneciji) i 1 'školska aritmetika' (štampana god. 1766.)" (Dr. M. Mandić, *Gradine, gromile i druge starine u okolici Livna*, GZM 47/1935., str. 15).

³⁷ Vidi bilješku 33.

³⁸ U Zapisniku samostanske crkve u Fojnici stoji: "Ivo Jazvo (trgovac iz Livna) poslao je u Fojnicu 1817. crne svile za 184.34 groša, a za crkvene potrebe" (Kulturno-privredni dokumenti Hrvata-katolika Bosne – sabrao Augustin Kristić, GZM, LIX, 1942., str. 178).

³⁹ I. F. Jukić piše iz Fojnice 6. listopada 1847. svom rođaku Anti Kaiću: "Badrov u Livnu otvorio je trgovinu" (I. F. Jukić, nav. djelo, str. 190). Godine 1856. dugu pamicu vodio je livanjski trgovac Mate Mioč s Todorom Ekmečićašom iz Travnika. Pa iako se za njega zalagao i fra Grgo Martić, pamicu je Mioč izgubio jer nije Todoru u predviđenom roku vratio pozajmljenih 20.000 groša. Tako je kao trgovac propao (Hajrudin Čurić, *Prilozi bosansko-hercegovačkoj istoriji XIX vijeka*, Naučno društvo Bosne i Hercegovine, Grada, knj. VIII, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka,

Livanjski kraj nikad nisu mogli zaobići značajni putevi. Ovaj prostor je prirodna spo- na dalmatinskog primorja i kontinentalnog zaleđa. Još u rimsko doba ovuda je prolazila magistralna cesta Salona–Servitium. Neki baš u današnje Livno smještaju Bariduo, jednu od putnih stanica na toj magistrali.⁴⁰ Sa ovih prostora rimske provincije Dalmacije, boga- tih pašnjacima, izvoženi su već u prvom stoljeću nove ere stočarski proizvodi: sir, koža i vuna.⁴¹ I u srednjem vijeku Livno je poznato mjesto. Ovamo su u Bistrički grad znali li- vanjskoj gospodi svratiti i tu boraviti i sami bosanski kraljevi – npr. kralj Stjepan Tomaš 1444. i 1449. godine.⁴² U ta vremena Bosna je već imala trgovačke ugovore s Mletačkom republikom. Kralj Ostoja je 1404. godine Mlečanima odobrio mnoge trgovačke povlastice. To isto će učiniti i kralj Tvrtko II 1422. i Stjepan Tomaš 1444. godine.⁴³ Jedan je dio robe u toj trgovini išao i preko Livna.⁴⁴ Za osmanske uprave kao strateško uporište i stvarno, mada ne i formalno, sjedište kliških sandžak–begova Livno će znatno privredno osnažiti. Bit će to pogodno vrijeme za pravi procvat svakojakog obrta.⁴⁵ Svjedočanstava o livanjskoj trgovini imamo i u pismima Marka Kavanjina, splitskog trgovca iz prve polovine XVII stoljeća. On 22.4.1645. javlja svome kumu Bartulu Zanchiu u Mletke da se očekuje svila za Mustafu Livnjaka,⁴⁶ a 6.1.1647. mu piše da su livanjski trgovci ranije otišli iz Solina.⁴⁷ Petra A. Radovića u Mlecima obavještava 22.3.1646. da mu šalje svežanj voska u vreći Nikole Mečevića Livnjaka,⁴⁸ a 21.1.1645. Iv. Antoneliju u Mletke poručuje da mu šalje galijom 12 kasetu suha zlata po nalogu Hadži–Ahmeta Dukatovića iz Livna.⁴⁹

Preko Livna trgovački karavani će uz dosta nepravilnosti na putu prenositi robu iz Bosne u Dalmaciju i obratno. Glavni predmeti ove trgovine u XVIII stoljeću bit će izvoz stoke iz Bosne, a uvoz soli iz Dalmacije u Bosnu.⁵⁰ Trgovački promet i na osmanskoj i na mle-

knj. 4, Sarajevo, 1960., str. 107. i 109–110; usporedi M. Džaja, nav. djelo, str. 277). Taj Mate Mioč je 1854. godine priložio I madžarin (54 groša) fondu Srpske konfesionalne osnovne škole u Livnu (D. Karanjac, nav. djelo, str. 570).

⁴⁰ I. Bojanovski, *Livanjsko polje u kasnoantičko doba*, Zbornik Arheološkog društva Bosne i Hercegovine, I, Sarajevo, 1983., str. 180. i tamo navedena literatura.

⁴¹ Dr. E. Pašalić, *Pogledi na ekonomiku u unutrašnjosti rimske provincije Dalmacije*, Godišnjak Istorijškog društva Bosne i Hercegovine, X, Sarajevo, 1959., str. 316.

⁴² Vidi V. Klaić, *Grada za topografiju i historiju hlivanjske župe i grada Hlivna*, Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva, NS, 15, Zagreb, 1928., str. 18 i 19.

⁴³ Dr. D. Kovačević–Kojić, *Ekonomске veze i kulturni uticaji između bosanske države i talijanskih gradova u XIV i XV vijeku*, Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine, XXXV, Sarajevo, 1984., str. 42.

⁴⁴ O trgovačkom putu kroz Livno u srednjem vijeku vidi Ivan Pederin, *Livno i karavanski put od Jajca do Splitske u XI stoljeću* (u: *Livanjski kraj u povijesti*, Split–Livno, 1994., str. 127–132).

⁴⁵ F. Dž. Spaho, *Livno u ranim turskim izvorima*, Prilozi za orijentalnu filologiju, sv. 32–33, Sarajevo, 1984., str. 146–160.

⁴⁶ Ćiro Čičin–Šain, *Pisma Marka Kavanjina, splitskog trgovca iz prve polovine XVIII stoljeća*, Starine JAZU, knj. 49, Zagreb, 1959., str. 176.

⁴⁷ Isto, str. 211.

⁴⁸ Isto, str. 196.

⁴⁹ Isto, str. 170.

⁵⁰ B. Stulić, *Gospodarsko–društvene i političke prilike u Cetinskoj krajini sredinom XVIII stoljeća* (u: Zbornik Cetinske krajine, I, Sinj, 1979., str. 66).

tačkoj strani (između Livna i Sinja) ometale su i robu pljačkale hajdučke družine pa su se trgovci međusobno obavještavali o kretanju tih pljačkaša i tražili zaštitu.⁵¹ Hajdučija "se još prilično osjeća kroz čitavo XVIII stoljeće nanoseći dosta štete trgovini što se na relaciji Split–Sin–Livno sve intenzivnije odvija, osobito u drugoj polovici XVIII stoljeća".⁵² Bilo je slučajeva da su i trgovci surađivali s pljačkašima, te su znali ponekad od hajduka kupovati otetu robu za samo jednu trećinu njezine prave vrijednosti, te bi, prodavši je po stvarnoj cijeni, vrlo mnogo zaradili.⁵³

Nas ovdje, kako je već rečeno, zanima Livno pod kraj osmanske uprave, ili, još preciznije, u prvoj polovici XIX stoljeća, kad je ovaj grad po mnogim izvorima zaista značajan trgovački centar. Svjedoče o tome, pored ostalog, mnogi putnici koji su ovuda prošli u to vrijeme. Ivan Franjo Jukić u *Zemljopisu i povjestnici Bosne* zapisao je: "Mjesto ovo znatno je porad trgovine, jer gotovo sva roba, koja iz Italije, Trzta preko Dalmacije za Bosnu ide, ovdje se snosi, a tako isto i bosanska za Trzt i Dalmaciju prelazi preko Lijevna, odakle sada karavana ide u Split."⁵⁴ To primjećuju i francuski putnici već prvih godina XIX stoljeća, među njima i francuski konzul u Bosni Pjer David. Odavde se u Dalmaciju roba prenosila karavanima u kojima je "obično dvadeset do pedeset konja, ali ih je bilo ponekad i sa sto pedeset konja"⁵⁵ i bili su praćeni od dvadesetorice do osamdesetorice ljudi. Kad prvi ruski konzul u Bosni Aleksandar Giljferding preko Glamoča stiže ovamo 1857. godine, on veli da ulazi u "trgovinski grad Livno".⁵⁶ Vjerovatno je pretjerao kad kaže da su Banja Luka i Livno dva najbogatija trgovačka grada u Bosni.⁵⁷ Godine 1845. Jukić bilježi da se iz kupreškog, duvanjskog i livanjskog kraja svake godine u Trst i Dalmaciju proda po više hiljada glava sitne stoke, te koža i vune dalmatinskim trgovcima,⁵⁸ a za Kuprešake još i ovo: "Do skoro dosta je težaka bilo, da su preko hiljadu glava sitne marve imali, i na godinu prodali bi Kuprešaci preko deset hiljada komada svake jeseni u Dalmaciju; ali sad ni pola toga nema; jer od dana do dana sve to veće među njima siromaštvo raste, a uzrok tome jesu veliki porezi i danci".⁵⁹

Zna se da je veliki livanjski trgovac Niko Jurkić–Kostović (umro 1866.) imao česte trgovačke veze i sa Splitom, i s Trstom, i Sarajevom i sa Carigradom. Čak je uz samu

⁵¹ B. Stuli, *Kroz historiju Sinjske krajine*, Narodna umjetnost, 1968., knj. 5–6, str. 27.

⁵² Isto, str. 32.

Posebno je zanimljiv hajduk Stanko Sočivica sa svojom družinom. Jedno razbojništvo iz 1766. godine, kad je kod Prologa opljačkana osmanska karavana, preraslo je u ozbiljan međunarodni spor. Oštećeni trgovci tražili su odštetu od mletačkog providura. Osmanska strana zaprijetila je obustavom izvoza žita u Dalmaciju i tražila punu zadovoljštinu zbog ubijenog age prološke kule (H. Kreševljaković, nav. djelo, str. 130–132).

⁵³ M. Pandžić, Prilozi proučavanju hajdučije u osamnaestom stoljeću na području Karlovačkog generalata i Bosanske krajine, Zbornik Cetinske krajine, I, Sinj, 1979., str. 111.

⁵⁴ I. F. Jukić, *Sabrana djela*, I, str. 200.

⁵⁵ Dr. M. Šamić, nav. djelo, str. 175.

⁵⁶ A. Giljferding, *Putovanje po Hercegovini, Bosni i Staroj Srbiji*, Sarajevo, 1972., str. 324.

⁵⁷ Isto, str. 166.

⁵⁸ I. F. Jukić, nav. djelo, sv. I, str. 77.

⁵⁹ Isto, str. 73.

dalmatinsku granicu, iznad Biloga briga u Trnovim poljanama imao veliki posjed sa više od 30 kmetova.⁶⁰ Bilo je Livnjaka koji su već na samom početku XIX stoljeća sinove slali na školovanje u Split da bi se obučili za valjane trgovce, koji će, naučivši tamo talijanski jezik, moći vrlo uspješno poslovati ne samo s Dalmacijom nego i s Trstom i Venecijom. Livanjski učitelj Stipo Marković zabilježio je da su braća Mato i Ivo Marjanović-Tadić već koncem XVIII stoljeća u svojim dućanima poučavali pismenosti svoju djecu i djecu svojih susjeda, a onda je Mato sinove Stipu i Antu poslao na školovanje u Napoleonov Split (1806.–1813.).⁶¹ Stipo će biti poslije ugledni trgovac, a kapetan Firdus će ga postaviti za pisara na đumrukani na Vagnju (carinarnica na granici Osmanske carevine i Austrije).⁶² Anto će po povratku u Livno poučavati djecu u računu i talijanskom jeziku, a obavljati će i poslove tumača i biti neka vrsta konzularnog austrijskog agenta prije nego se 1853. godine u Livnu otvori austrijska konzularna agencija.

U trgovini Bosne s Dalmacijom bilo je i kojekakvih poteškoća. O tome razdoblju, kad je Dalmacija pripala 1814. god. austrijskoj carevini, Rudolf Zaplata možda malo i preoštro kaže: "Pogrešan sistem uprave, nesnošljivi carinski sistem i pretjerano strogi pogranični sistem karantena kao zaštite protiv unošenja kuge iz turskih pokrajina gotovo potpuno su ogradili Dalmaciju od susjednih provincija i cijeli promet zakočili".⁶³ Velika kuga 1814.–1818. god. prouzrokovala je skoro potpuno zatvaranje prometa između Dalmacije i Bosne. "Nakon dugog moljakanja Dalmatinaca bijaše on (promet – S. M.) pod mnogostруким ograničenjem ponovo dozvoljen".⁶⁴

No imamo podataka da će se Livno istaknuti kao značajno trgovačko mjesto upravo kad ilirske pokrajine osvoji Austrija. Tada će trgovina između Bosne i zapadne Evrope (npr. Francuske) umjesto kopnenim putem, preko Save, ići uglavnom morskim putem.⁶⁵ Tada Bosna izvozi u Dalmaciju (a to znači i preko Livna): žitarice, stoku (goveda, konje, ovce, koze, svinje), kožu, vunu i vunene tkanine, krzna, vosak, med, paklinu, gvožđe, predmete izrađene od bakra i željeza (poljoprivredni alat, potkovice, turpije, noževе, katance...), te pozamenterijsku robu. Stizali su neki od ovih artikala do Rijeke, Trsta, Venecije, pa i do Marseja. U Bosnu je uvožena kolonijalna roba (riža, kava, začini, šećer), ulje, svila, razne tkanine, zlatni i srebreni gajtani i konci, staklarija, pamučna roba, pa-

⁶⁰ Fra M. Džaja, nav. djelo, str. 276.

⁶¹ S. Marković, *Hrvatske katoličke škole i učitelji u Livnu za turske uprave*, Mostar, 1923., str. 5–6.

⁶² N. Tadić, *Prvi livanjski đaci u Splitu*, Naša ognjišta, V, Duvno, 1975., str. 7.

⁶³ R. Zaplata, *Neostvareni projekt za slobodnu trgovinu Dalmacije sa Bosnom, Hercegovinom, Srbijom i Crnom Gorom polovinom XIX stoljeća*, GZM, XLVI, 1934., str. 195.

O karantenu (lazaretu) u Sinju 1873. godine, kada su bila zadržana tri sanduka Ibrahim-bega Firdusa, koji su u Sinju ostali poslije njegove smrti, a koje turske vlasti potražuju, vidi: Dr. Hajrudin Čurić, *Posljednji livanjski kapetan Ibrahim-beg II Firdus*, str. 130.

⁶⁴ R. Zaplata, nav. djelo, str. 197.

Ibrahim-beg II Firdus javlja pismom u Split Lilienbergu 10.6.1835. da nema razloga strahovati od kuge za koju je bio čuo da se pojavila u Sarajevu, jer je ta vijest bila lažna (vidi: Dr. H. Čurić, nav. djelo, str. 120), a u pismu upućenom kapetanu u Split 12.6.1836. govori o obostranoj koristi od trgovine (Isto).

⁶⁵ Dr. M. Šamić, nav. djelo, str. 234.

pir, limunovi, naranče.⁶⁶ Roba je uvožena preko Broda i Splita, a kasnije i preko Kostajnice.⁶⁷

U sačuvanim pismima i računima livanjskih trgovaca Kujundžića, koje ovdje objavljujemo, vidi se da je i kroz Livno prolazila skoro sva spomenuta roba. Giljferding je 1857. godine ovdje zatekao "mnogo bogatih pravoslavnih trgovaca"⁶⁸ i nekoliko solidnih njihovih kuća na lijevoj (jugoistočnoj) obali rijeke.⁶⁹ Kori ih što zbog nesloge i međusobnih svađa nisu podigli crkvu, mada među njima ima i "jačih kapitalista".⁷⁰

Kujundžićeva prepiska svjedoči da je Livno, zaista, značajno trgovačko mjesto na trgovačkoj transferzali Split–Livno–Jajce–Majdan–Kostajnica. Luki Kujundžiji iz Sinja piše 27.1.1828. godine njegov trgovački partner Ante Bošnjak i šalje mu robu po njegovom "naibu" (zastupniku); Lukinom sinu Jovi iz Majdana piše Jovo Todorović 15.11. i 6.12.1831., te iz Prijedora 20.6.1834. i po svom kiridžiji Prodanu Prtiji šalje mu robu; braći Kujundžićima 26.11.1842. godine iz Jajca pišu i šalju mu robu Anto i Ivo Pavlić, a iz Majdana im 25.11.1847. šalje robu Petar Živko. Godine 1837. hadži Jovo Kujundžić je u Splitu, odakle vodi poslove. Odatle je u Livno javio 19.3.1837. da je poslao novac u Trst gospodinu Milakoviću. I Kujundžići su sami išli do Trsta. "Kada su god. 1847. išli trgovci Hadži–Braća Kujundžići u Trst po robu, nađu uz put i učitelja za svoju novootvorenu školu, koga i povedu sa sobom. I tako Margetić (Đorđe – S.M.) prisprije u Lijevo god. 1847."⁷¹ Iz Todorovićeve pisma 1834. godine vidimo da Kujundžići imaju trgovačke veze i sa Sarajevom, Mostarom, Banjom Lukom, a preko Todorovića i sa Zagrebom i Bečom.

Za livanjsku pravoslavnu opštinu Giljferding je rekao da u njoj prevladavaju bogatiji trgovci koji intrigiraju jedan protiv drugoga i da nisu voljni svoj novac dati za zajedničko dobro nego "i onaj novac koji je namijenjen za crkvu i školu, a koji je predat kapitalistima na čuvanje, često propada u njihovim džepovima".⁷² Iz sačuvanih Kujundžićevih dokumenata i iz onih što ih je objavio Karanjac vidimo da su baš oni upravljali tim novcem. (Ovdje su priloženi ti dokumenti pod inventarskim brojevima: 803, 804, 805, 806, 807, 808 i 809.) U njima je detaljnije i preciznije prikazano poslovanje nego što je to Karanjac donio u svojoj raspravi. Najvjerojatnije je da Karanjac i nije imao u ruci ovu Kujundžićevu arhivu. Ovdje su zanimljivi podaci da je taj novac davan "pod interes". Vrlo su vri-

⁶⁶ Dr. M. Šamić, nav. djelo, str. 226–227; Dr. M. Šamić, *Francuski putnici u Bosni i Hercegovini u XIX stoljeću* (1836.–1878.), Sarajevo, 1981., str. 151–154; I. F. Jukić, nav. djelo, str. 146, 178, 377; V. Skarić, nav. djelo, str. 319–328; N. Tadić, nav. djelo;

Neki od ovih artikala predmet su trgovine Bosne i talijanskih gradova još u XIV i XV stoljeću (Dr. D. Kovačević–Kojić, nav. djelo, str. 35–44).

⁶⁷ V. Skarić, nav. djelo, I, str. 186.

⁶⁸ U Zenici i Livnu (mada u ovom posljednjem mjestu ima mnogo bogatih pravoslavnih trgovaca) postoje samo "crkve brvnare" (A. Giljferding, nav. djelo, str. 335).

⁶⁹ Isto, str. 325. To je na Kalajdzinici – iznad današnje pravoslavne crkve.

⁷⁰ Isto, str. 166. Pravoslavna crkva u Livnu je napravljena 1859. godine (Dr. D. Kašić, nav. djelo; S. Manderalo, *Gospodari kamena*, str. 111).

⁷¹ D. Karanjac, nav. djelo, 303.

⁷² A. Giljferding, nav. djelo, str. 166.

jedni i zanimljivi neki podaci o Livnu toga doba. Tako sad pouzdano znamo da je 1838. godine u Livnu u pravoslavnoj crkvi kapelan bio pop Jovo Kojda i da te godine Livno ima i svog "dackala" (učitelja) Todora Stefanovića,⁷³ te da se novac daje i za popravku knjiga (dokument br. 804). I 1842. godine iz kase je isplaćen isti učitelj, a plaćena je i kirija "za kuću di djeca uče". To je Serdarevića kuća, a Karanjac je ne spominje izravno.⁷⁴ Interesantan je i podatak da je crkva tad imala i svoju njivu, koja joj je 1842. godine donijela 1000 oka ječma.

Najstariji dokument Kujundžića je pismo Ante Bošnjaka iz Sinja upućeno Luki Kujundžiji 1828. godine. Oni su tada već stari trgovački partneri. Vidi se to po tome što Ante Luki piše da mu šalje 150 aršina sukna svoga domaćega "kogha dobro poznaiete", a moli Luku da njemu pošalje 100 pari jemenija "na misto obicaino". U pismima Jove Todorovića Jovi Kujundžiću pisanim u Majdanu 1831. i u Prijedoru 1834. godine stoji da on Kujundžićima šalje: pšenicu, duhan posavac, grah, bijeli luk, vosak (zna ga i sakriti u vreću žita da izbjegne kontrolu), šap, koji mu stiže preko Jasenovca lađom niz Savu, burmut, kotlove i tepsije, a ponajviše gvožđe. Traži da mu Kujundžići pošalju: kože (janjeće i bravlje), sukna, pamuka, tiftika, meleza, padve, musula krmeza, pipleta, džemadane, kave, zejtina, taklida, kuršuma, čivita, limunova, naranči, smokava, te da u Sarajevo njegovom partneru Tuzliću pošalje 2 barila vina.

I pismo Petra Živka⁷⁵ iz Majdana, pisano 1847. godine, govori skoro o istim artiklima. Petar braći Kujundžićima šalje gvožđe i vosak, traži da mu pošalju: čohe, tiftika, padve, sukna, tublenta, kalaja, tamjana, pirinča, šećera, smokava, limuna i naranči. Zanimljivo je da i on i Jovo Todorović znaju poslati novac sakriven u vosku. Trgovina s Ivom i Antom Pavličem iz Jajca pokazuje isto. Oni od Kujundžića traže da im pošalju mazije, kuršuma, čohe, padve, pirinča, a Kujundžići Ivu mole da im pošalje voska i loja. Iz prepiske lako uočavamo da je gvožđe u polugama među najznačajnijim artiklima u njihovoj trgovini. Jovo Todorović u svom pismu čak prilaže imena ljudi od kojih je i koliko uzeo gvožđa da bi imao evidenciju obaveza prema njima (dokument br. 800).⁷⁶ Jukić u svom putopisu iz 1843. godine bilježi da je ovo najbolje gvožđe u cijeloj Bosni: "I prošavši nekoliko selah, koje svako po nekoliko majdanah ima, do ručka dođemo u Stari Majdan, varoš među

⁷³ Karanjac ga ne spominje među najstarijim učiteljima u Livnu (D. Karanjac, nav. djelo, str. 302).

⁷⁴ Bit će da je to ona kuća što je Karanjac spominje u Kalajdžinici mahali (D. Karanjac, nav. djelo, str. 189).

⁷⁵ Trgovačku obitelj Živković u Majdanu spominje tamošnji učitelj Dionizije Marinković u svom spisu *Moji doživljaji*: "Nastupajuće zime (1855. godine – napomena S. M.) dodem u Majdan te sam pomalo poučavao Živkovića djecu i s Lazom Živkovićem u ortakluk radio o trgovini u dućanu pod kućom". (Grada ANUBiH, knj. XIV, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka, knj. 10, Sarajevo, 1966., str. 127).

⁷⁶ Nalazišta željeza u okolini Ljubije do početka XX vijeka iskorištavali su samo pojedinci, svak u svom majdanu, ili domaći seljaci udruženi u grupe. Vidi E. Latal, *Stari željezni majdani u okolini Ljubije*, GZM, XLV, 1933., str. 165.

Iz prijedorskog kraja ta željezna roba ide ladama niz Savu u Srbiju (Dr. D. Milić, *Bosanski trgovci u Srbiji XIX stoljeća*, Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1983., str. 105–109).

dva brijega, kroz koje teče Stara rijeka okrećući nekoliko majdanah.”⁷⁷ Na drugom će mjestu reći da ta rijeka “više od 60 majdanah okreće”,⁷⁸ a zateći će i majdane u okolici Bronzanog Majdana.⁷⁹

Trgovci robu šalju po svojim kiridžijama: Jovo Todorović iz Majdana po Prodanu Prtiji i njegovoj družini, Ivo Pavlić iz Jajca po Savi Kneževiću, Petar Živko iz Majdana po Pilipu Kaurinu. Po onome kako su u pismima predstavljeni, bili su to pouzdani ljudi, mada nam jedan detalj iz Todorovićeve pisma Jovi Kujundžiji ostaje nerasvijetljen: Kujundžić nije dobio “sirac” voska koji mu je Todorović poslao prikriven u vreći pšenice (dokument br. 800).⁸⁰ Put između Vakufa i Prijedora početkom XIX stoljeća bio je dosta neugodan i zbog toga što je bio teško prohodljiv (uzak, na mnogim mjestima strm i urastao u granje), a i stoga što su karavane često bile izložene pljački.⁸¹ Tako je bogatog livanjskog trgovca Niku Jurkića ucijenio hajduk Sultanović za 100, pa onda za 200 dukata,⁸² a hajduk Andrija Šimić ucijenjuje trgovca hadži Lazara Kujundžića.⁸³ Nije bilo lako kiridžijama po tim lošim putevima i zapuštenim i neudobnim hanovima, koje su samo po ružnom zapamtili francuski putnici koji su ovuda prošli početkom XIX stoljeća.⁸⁴

Bivalo je i nesporazuma među partnerima, kao npr. onaj između Ante Pavlića iz Jajca i braće Kujundžića, koji Anto u svom pismu (inv. br. 805) želi izgladiti i privoljeti ih na dalju suradnju. Ne znamo jesu li Kujundžići još s kim bili u ortakluku osim s Gligom

⁷⁷ I. F. Jukić, nav. djelo, I, str. 60.

⁷⁸ Isto, str. 219.

⁷⁹ Isto, str. 54.

O majdanima i proizvodnji željeza, koja u ovim krajevima prestaje pred Prvi svjetski rat vidi E. Latal, nav. djelo.

⁸⁰ O kiridžijama više vidi u V. Skarić, nav. djelo, I, str. 332–333.

⁸¹ Dr. M. Šamić, *Francuski putnici u Bosni na pragu XIX stoljeća*, str. 231; V. Skarić, nav. djelo, str. 184–185.

⁸² Fra Grgo Martić u Zapisniku Agencije bosanskih franjevaca u Sarajevu zapisao je u studenom 1856. godine: “Zahim Sultanović iz Livna hajdukuje već godinu danah po Travanjskom sandžaku i po krajini – više putah slao je Nikoli Jurkiću Tergovcu u Livnu da mu ucienju pošalje nekad 100 – nekad 200 ++ – najposlije bivši rečeni Niko u Berčkomu poslao mu je dvaput poruku da mu pošalje najmanje 20. souverendorah i dva šala Trabolosa – tu je poruku preko njegova Handžic pod Malovanom njemu učinio pismeno priobćiti s’ dodatkom: da ako mu nepošlje jedanput odkupa da će mu Han zapaliti, a s’ njime gdi se tuči ogledati sreću itd. – Niko dojde ovamo, jer ja s’ njime davu učinih Gosp. Veli–Paši gorečenog (!) razbojnika i predstavismo risično stanje Nikino; – potanko nas je gospodar izpitao, i odredio na berzu ruku nalog učiniti Ševk-Effendii Kajmakamu Travanjskomu da sve miere upotrebi za ufatit dugotrajućeg razbojnika Sultanovića itd. – i jasam predvoriteljno po nalogu vezirovu učinio haber našim misnicim oko Livna da se znadu pripraviti i mirkati na skitanja i gibanja hajduka, – budu da će Gospodar upotrebiti i tamošnjih kerstjanah rukopomoć. – Također izviestio sam gosp. Kajmakama da još prie zapoviedi vezirove pobrine se uhoditi čardak Avdibega Kukavičića pod Malovanom gdi se je nahodio Sultanović najskorie itd. – Ja sam uvieren da će verstnoća gosp. Ševk-Effendie i tome zlu konačno doskočiti – bakalum! –” (H. Čurić, nav. djelo, str. 110–111). Martićevo očekivanje da će se Livnjaci brzo otarasiti Sultanovića nisu se tako brzo obistinila.

⁸³ M. Džaja, *Sa kupreške visoravni*, Župa Otinovci – Kupres, 1970., str. 108.

⁸⁴ M. Šamić, nav. djelo, str. 163–182.

Lalićem iz Livna i Petrom Živkom iz Majdana (dokumenti inv. br. 814, 817, 818) i kako su im odnosi bili uređeni. O njihovim livanjskim mušterijama nema sačuvanih dokumenata, osim vrlo zanimljivog pisma fra Grge Lozića, koje 25. lipnja 1863. šalje iz Lištana Lazaru Kujundžiću (inv. br. 812),⁸⁵ te Nikole Voinovića, Ilije Crnogorca, Đure Radete, koje nalazimo na poledini jednog pisma (inv. br. 805).⁸⁶ Iz ovih dokumenata saznajemo ponešto i o plaćanju usluga kiridžijama, te o plaćanju đumruka (takse za prolaz carine). O porezima i carini robe što je išla preko Livna u Dalmaciju baš u to vrijeme pisao je fra Grgo Lozić: "Isti paša (Vedžid-paša – napomena S.M.) navali na svu Bosnu tužnu 1835. god. đumruk (:danjak:) da tko god u Kaure (Dalmaciju – napomena S.M.) prodaše konje, goveda i sitnu stoku, ovce, koze i druge živine, mora platiti od 100 groša danjka 14 groša u Haznu. Koji teški đumruk na živine uziman je priko 20 godina i više".⁸⁷

Jasniju predodžbu o troškovima prijevoza i carini imat ćemo ako navedemo neke podatke iz povjerljivog izvještaja prvog austrijskog generalnog konzula u Sarajevu dr. Dimitrija Atanaskovića upućenog 16. juna 1851. godine u Beč ministru trgovine Baumgartneru:

"Prevoz od Trsta do Splita za 300 funta	–	for.	40	novč.
Troškovi oko istovara (Facchinaggio) i carina	–	"	30	"
Provizija u Splitu	–	"	20	"
Konjski tovar od Splita do Bilog Briga	1	"	40	"
Provizija u Bilom Brigu ili Sinju	–	"	24	"
Konjski tovar od Bilog Briga do Livna	1	"	40	"
Provizija u Livnu	–	"	20	"
Konjski tovar od Livna do Sarajeva	8	"	35	"

Te 1851. godine carinu u Livnu zakupio je Perinović (on je tada zakupnik i carine u Konjicu) za 10.060 kesa (1 kesa = 500 pijastera). Ranije su zakupnici carina prema Dalmaciji bili kapetani iz Krupe i Novoga.⁸⁹

U leksici Kujundžićevih dokumenata mnogo je orijentalizama, što je, s obzirom na vrijeme i sredinu gdje su pisani, sasvim razumljivo, ali je i priličan broj talijanizama, što je, opet, prirodno imamo li u vidu s kim trguju i kamo je njihova roba usmjerena. Orijentalizme ne nalazimo samo u jeziku Bosanaca (Jove Todorovića i Petra Živka iz Majdana, te Ive i Ante Pavlića iz Jajca) nego i u jeziku Sinjanina Ante Bošnjaka. Najviše ih je u nazivima trgovačkih artikala, koji nam omogućuju da dobijemo vrlo jasnu sliku o tome

⁸⁵ Vidi bilješku br. 13.

⁸⁶ Vidi bilješku uz to pismo.

⁸⁷ Iz rukopisa "Adnotationes variae" fra Grge Lozića, koji je u to vrijeme službovao u livanjskom kraju. Vidi bilješku br. 13.

⁸⁸ Rudolf Zaplata, *Privredne prilike Bosne i Hercegovine polovinom XIX stoljeća*. GZM u Sarajevu, XLV, 1933., str. 86.

U to vrijeme vrijedili su ovi odnosi: 1 carinska funta = 0,5 kg; 1 tovar = 100 oka; 1 oka = 1282,945 grama; 1 funta srebra = 60 novčića, a 1 novčić = 40 feniga.

⁸⁹ Isto, str. 89.

kako su se oblačili i šta su obuvali na ovim prostorima žene i muškarci u prvoj polovici XIX stoljeća, te kakva im je bila kuhinja.

Ugledni i moćni su Kujundžići i za austrougarske uprave, i sve do Drugog svjetskog rata. Već smo rekli da je Lazar prvi općinski načelnik u Livnu. Špiro je 1870./71. godine direktor škole,⁹⁰ a Kosta kao direktor škole 1874. godine upravlja gradnjom nove školske zgrade (to je zgrada današnje livanjske gimnazije).⁹¹ U nedostatku učitelja trgovac Pavo Kujundžić (Lazarov sin) jedno će vrijeme poučavati djecu u Srpskoj pravoslavnoj školi.⁹² Kao ugledni posjednik, Kosta je vrlo mlad (1866.) izabran u Veliki upravni i prosvjetni savjet u Sarajevu.⁹³ Pa iako je jedan od najutjecajnijih predstavnika bosanske srpske buržoazije u borbi za crkvenu i školsku autonomiju i vrlo zaslužan za razvoj livanjskog školstva, ipak je na njegov odnos prema prosvjeti bilo i vrlo ozbiljnih zamjerki.⁹⁴ I on će jedno vrijeme biti livanjski gradonačelnik, što vidimo iz njegovih potpisa na kupoprodajnim ugovorima koji se čuvaju u arhivu livanjskog Općinskog suda.⁹⁵ Kostini će sinovi biti obrazovani i ugledni ljudi: Miloško poslije završene trgovačke škole u Livnu (1909./10. god.) studira poljoprivredu u Beču⁹⁶ i po povratku u Livno radi na svome posjedu, a brat mu Bogoljub je (1934.–1937.) ban Vrbaške banovine, a potom ministar šuma i ruda Kraljevine Jugoslavije. Trgovačku školu u Livnu završit će i neki drugi Kujundžići: Lazo (1894./95.), koji kasnije i radi kao trgovac u Livnu, te Cvijeto i Risto (1895./96.). Cvijeto početkom XX stoljeća radi u Trstu kao trgovac, a Kostin brat Risto poslije završene gimnazije u Karlovcima studira pravo i u Beču radi kao pravnik. Starci Simo i Špiro Kujundžić na početku XX stoljeća su kazivači Dušanu Karanjcu kad prikuplja gradu za

⁹⁰ D. Karanjac, nav. djelo, str. 570 i 981.

⁹¹ Isto, str. 986.

⁹² Isto, str. 994.

⁹³ Školski vjesnik, Sarajevo, 1909., str. 835.

⁹⁴ U članku "Opstrukcija u Vel. Savjetu" uredništvo lista *Srpska škola* zamjera mu što ometa da Savjet na dnevni red stavi rješavanje učiteljske Mirovinske uredbe, jednog od životnih problema tadašnjih učitelja. Kad je, ipak, nekako i došla na dnevni red, Kosta je napustio sjednicu i tako onemogućio donošenje odluke (njegovo prisustvo ili odsustvo odlučivalo je o tome hoće li sjednica imati kvorum) – Vidi: *Srpska škola*, sv. 2, Sarajevo, 20. oktobra 1908., str. 41–45.

O Kosti kao sudioniku borbe za crkvenu i školsku autonomiju vidi: Božo Madžar, *Pokret Srba Bosne i Hercegovine za vjersko-prosvjetnu samoupravu*, Sarajevo, 1982., passim.

⁹⁵ Kad je Kosta umro, rodbina je angažirala svojevrsnog livanjskog umjetnika Pešu Mamića da na metalnoj ploči ugravira epitaf, koji je pribijen na monumentalni Kujundžićev spomenik u Zastinjskom groblju: "I.N.C.J. Ovdje opočinjavu zemni ostatci Koste R. Kujundžića 3. juna 1847. god. + 8. jula 1925. god. Vječni i blaženi pokoj. Pešo" (vidi: S. Manderalo, *Gospodari kamena*, str. 49).

Paško Bandov (1912.–1997.) sjećao se da su na Kostinu sprovodu svirali glazbari iz Sinja. Među ožalošćenima bili su brat Risto i sinovi Bogoljub i Miloško, koji su upisani na osmrtnici što se čuva u samostanskom arhivu na Gorici. Kostu i Lazara Kujundžića Franz la Forest iz Splita snimio je kametom kod česme na Milošniku 1878. godine s grupom tadašnjih najuglednijih Livnjaka.

⁹⁶ Tamo se u to vrijeme školuju i neki drugi Livnjaci, kao, naprimjer, Abdurahman–beg Firdus, Ivo Marković–Lisica, dr. Dušan Mitrović (mada nije rodom Livnjak, dugo će u Livnu raditi kao liječnik).

svoju raspravu o livanjskom školstvu.⁹⁷ Ovom rodu pripada i Ljubo Kujundžić, jedan od onih koji je organizirao u Parizu odlazak naših iseljenika u Španjolsku da kao dobrovoljci brane Republiku.⁹⁸

Ogroman su posjed imali Kujundžići. Stare kuće, prekrivene šimlom, i hambari za žito bili su im na Begluku, u sadašnjoj Kalajdžinici. Jedan su magazin imali u današnjoj Halulića kući, uz Lala-pašinu džamiju, a drugi u Vidovića kući na Kalajdžinici. S nekoliko dućana zaposjeli su najbolja mjesta u najprometnijoj ulici – od današnjeg spomenika kralju Tomislavu prema hotelu *Dinara*. Za vrijeme austrijske uprave Kosta je saziđao impozantnu kuću odmah uz zgradu kotarske uprave (tu su upravnu zgradu Livnjaci obično zvali *Konak*). Na katu svoje kuće Kujundžići su stanovali, prizemlje im je služilo za trgovinu. Pričaju da su imali po 60 konja i 5 momaka (ljudi koji su brinuli o konjima i išli uz njih kao kiridžije). Tako, naprimjer, oni su natovari u Splitu, rastovari u Livnu, odmorili se, pa onda produži u Sarajevo.

Sl. 3 – Beglučka mahala iz vremena osmanske uprave
(Kujundžića su kuće na desnoj strani fotografije).

Osim što su poznati kao trgovci, Kujundžići su bili i krupni zemljoposjednici. Spomenimo da su imali zemlje u Držanlijama, Lištanima i Rujanima. Njihove su bile i njive na periferiji grada – južno od današnjih ulica Splitske i S. S. Kranjčevića (od raskrsnice Ul. župana Želimira i S. S. Kranjčevića prema Ekonomskoj školi i Autobusnoj stanici, te njive na današnjem prostoru benzinske pumpe i Tvornice boja i lakova *Unimaks*). Sve te njive obrađivali su im mnogi ljudi u najam, kao što su im u najam kosili velike livade

⁹⁷ D. Karanjac, nav. djelo, str. 184. i 187.

⁹⁸ Grupa autora: *Španija 1936.–1939.*, sv. V, Beograd, 1971., str. 317.

ispod Priluke.⁹⁹ U svojim hajatima (na mjestu današnjega Doma kulture i parka uz potok Brinu) držali su vagone i vagone sijena.

Sl. 4 – U sredini Kujundžića kuća na glavnom livanjskom trgu tridesetih godina XX stoljeća – desno upravna zgrada (*Konak*, odnosno *Kotar*)

Svaka slika o Livnu XIX stoljeća bila bi manjkava bez prave ocjene o ovome gradu kao značajnom trgovačkom mjestu. Navedene činjenice o Kujundžićima, samo jednoj od brojnih livanjskih trgovačkih kuća, uvjeravaju nas da se ovdje, zaista, živo trgovalo. Najbolje i najautentičnije svjedočanstvo o tome su neki sačuvani Kujundžićevi dokumenti i njihova prepiska, koju ovdje u cijelosti obznanjujemo.¹⁰⁰ Ova građa pomaže da predodžbe o jednom važnom razdoblju livanjske prošlosti budu mnogo jasnije. Posreći li se da se nađe još bar štogod od dokumentacije i drugih bogatih livanjskih trgovaca, imat ćemo i potpuniju sliku o Livnu toga doba.

⁹⁹ O njivama, livadama, kućama, dućanima, štalama i konjima kazivao Gavro Kozomara (1911.–1995.) sa Begluka, susjed Kujundžića.

¹⁰⁰ V. Skarić je objavio neke trgovačke teftere sarajevskih trgovaca, naprimjer, Nikole Pavlovića. U tome poslu pomagao mu je i Kosta Kujundžić iz Livna, pa mu Skarić za to zahvaljuje (V. Skarić, *Izabrana djela*, I, str. 314).

KUJUNDŽIĆEVI DOKUMENTI U ODJELJENJU SPECIJALNIH ZBIRKI
NARODNE I UNIVERZITETSKE BIBLIOTEKE BOSNE I HERCEGOVINE

Inv. broj Man 799

U Livno Gos-nu Luki Cuiuncii

U Signu na 27. Genara 1828.

Odgovaran na vassu pisatu 24. odecega izkoie razumiosan svaka stomi pisete toiest vi meni pari –100– Jemenia kaiseva a ia vami za iste arsine – 150 – sukna moghe domacegha kogha dobro posznaiete alli spomenitese da ia necu scarata akobi sto bilo umisano vec ia razumin robbu dobru i frisku, daklen po vasoi naibi eto van saglen sukna arsiha 140. 1/3. ios ovo arsina 10 – sto manka poslacu vi drughi put lasno, a eto vi spremite to jemelia 100 pari u dva sanduka na parvi ponediglak na misto obicaino drugo nista vec dastemi lipo i z(d)ravo.

jedan komad arsina	57	V. Priategl
“	48	Ante Bosgnack
“	30	
S. Somara:	<u>5.1/3</u>	
arsina	140.1/3	

Pismo je napisano latinicom i ovdje preneseno bez ikakvih pravopisnih intervencija.

U to vrijeme (1831.–1834. godine) u Sinju je primao i otpremao robu sarajevskog trgovca Nikole Pavlovića jedan drugi Bošnjak (Stijepo Bošnjak), a u Livnu Brno Brnić (V. Skarić, *Izabrana djela*, I, Sarajevo, 1985., str. 329. i 354).

Inv. broj Man 800

U Livno Gdaru Jovi Kujundžiću

U Majdanu 6. decembra 1831.

Primiosam' vaše ljubezno pismo od' 27. novembra prošastoga iz' koega esam' zasve razumio i vidio dasu svi sretni zdogadai potvrđeni i istiniti kako što sam' i razumio zad-

ne zdogadae vašega pokojnoga roditelja aimoga roditelja koe kako bog' višni znade da ga niesam' drugačie nasercu imo vazda ednako i govoriosam' onomie roditel' ali evo žalostan' esam' zanime budući da ga izgubismo. Bog danamga prosti i pomilue dušamu po-čivala u cars(tvu) nebesnome.

Jovo brate jasam' ovde bio razumio i gore nego štoe bilo toest' zavas' – i vaše sve dobro. Također' i zaostale prijatelje. Ali kadasam' razumio i vidio vašu knigu ivašu ruku kojae pisala – jasam' brate voskresno ismenee više od' polovice muke sišlo. Bogu višnjemu zafuljujem' kadastese brate vi odkupili ikadaste živi ostali među tolikom' familiom' od' zakletve... I brate razgovorise nie fajde kaharitise. Kosee prestavio bog' daga prosti. Akoe brate bilo koliko kvara – bog' daće akobogda i čara. Bog' est' moguće' naknadiće svoim' robovima ividim' brate štomi preporučete da ija izidem' tamo čas' prvlje idaponešem' novaca štoe more više. Brate ja bi rada izći imogobi izići ali nemogu ponieti novaca dosti budući dae mučno tako uputa sabratise ipoći. Amisliosam' dapodem' ovako smalo ašluka boimse dami nereknete zar' neimaš' više od' 850 f. Ja brate niesam' još' ni svega gvožđa počaršiji poplaćo. Veće evo esam' promislio nasreću božiju daostanem' ovde još' edno 15. dana dokse i Prodan' odotuda vrati i dokse moe mušterie malo saberu i doduim' momčad' iz' sela. Ja se uzdam' u Boga da uovo 15. dana daću ja sabrati još' gvožđa edno 10. do 15. tovara a što god' i voska a i gotovi novaca uzdamse za edno f. 800. oli bude i više.

Brate pazar' verloe mali. Svietinasee od' čaršie odbila to est' zbok' bolesti. Ali fala Bogu. Samo Bože daj zdravlje i rahatluk' biće svega akobogda. Začudnomie što pišete dau šenici neima ništa. Otišoe 1. sirac' voska oke 2. dr. 150. Molim' javitemi eli vam' došo i esteliga našli.

Ovdee ostalo robe od' te partide iod' te summe 6 strana voska su dva grupa od' f. 350. Isti vosak' est' u kljevcima koečevamga Prodan' akobogda na svoim' konma donieti ipredati. Suviše: 17. pol. gvožđa = 210 1/2. Ovoćete popisati utaj prvi konat' kako štosam' ija amo zapiso i vama konat' opremio.

Danas' nanovo šaljemvam' nasreću božiju po istome Prodanu Prtii iponjegovu društvu nove robe 18 tovara toest' gvožđa i duhana i kiriju mu platite na oku po para 6.

Molim' pošalitemi poistome Prodanu ta 2. barila zitina i edno 100. aršina dobra sukna i 2. sak. zrna, malo limunova za jednoga mutapdžiju bolestan est'. Meni čamadan' pošali vaš'. Zapišiga u liber'. Zimae.

I naustice recite Prodanu ipozdravite vi ove naše mušterie nekame čas' prvlje opremaju zatamo toest' nekaim' Prodan' izruči vašu proporuku. Molim' javitemi kakoe sada kafa u Triestu i poštose tamo krčmi. Ovdee isada po 7. krčme. Daće Risto Tomi ljagniću evancika 100. Zapišitei nakonat'.

Ost. poz. ljubezno vaš' dobroželitel'

L. V. d. sluga J. Todorović

Kanat' od' današnjega gvožđa

poluga 106. čitave
 _____ 2. samice

U sve par. poluga 7484 7/4 po para	30 groša	1124.16.
Viška u gvožđu	"	7.20.
Đumruka na 15 tovara	20	<u>7.20.</u>
Ovoe novo gvožđe zasieca	"	<u>1138.16.</u>

Prvoga 17. poluga oka 210. 2. ovoe prvašnje

2. strane duhana posavca	88. oka	
6. str. voska prodan' prvoga	330. "	49.20.
od koega imate piz.	<u>88.</u>	
	418	

Majkić' 2. strane duhana kako gori glasi oka 88 groša	"	13.8.
Zekan' Blažević' poluga 15. čitavi gvožđa oka 185.	2. gro.	27.30.
Stojan' Maksimović'	16. poluga " 188.	28.08.
Tadija Pilipović'	9. poluga " 98.	14.28.
Mate Kranjac'	6. poluga " 90.	13.20.
Vasil' Krlić'	7. poluga " 89.	13.14.
Nikola Kozbaša	8. poluga " 102.	15.12.
Utješenović' 6. čit(avih) 2. samice 8. u sve	" 101.	15.06.
Pavo Pilipović'	7. poluga " 98.1/4 "	14.29.
Nikola Krlić'	7. poluga " 100.	15.00.
Damijan' Todoran'	15. poluga " 202.	50.12.
Jakov' Šakić'	12. poluga " 183.2 "	27.21.
Pilip' Šakić'	<u>17. poluga " 177.2 "</u>	<u>26.25.</u>
	125.	1614.3
	17.	210.8
	108. ostao	1404.1/4

Pismo je pisano starom nereformiranom ćirilicom. Staro ćiriličko ~~ja~~ dosljedno je transliterirano →'. Autor pisma nema jasnog kriterija kad treba nešto pisati velikim, a kad malim slovom. Ponekad i rečenicu počinje malim slovom, a i vlastita imena često piše malim slovom (Prodan, Risto, Trst...). Veliko slovo umjesto malog stavljali smo tamo gdje bi moglo doći do teškoća u razumijevanju teksta. Istim znakom autor bilježi grafeme: *ć, č, dž* i *d*. Uglavnom smo se držali autorova teksta kad dvije ili više riječi piše

zajedno. osim u rijetkim slučajevima kad nije do kraja ni sasvim jasno je li nešto napisano zajedno ili odvojeno.

Ove napomene odnose se i na druga pisma Jove Todorovića.

Inv. broj Man 801

U Licvno Gdaru Jovi Kujundžiću

U Majdanu 15. novembra god. 1831.

Primiosam' vaše ljubezno pismo od' 23. otombra prošastoga iz' koege osam' za sve razumio i daste to robe fala Bogu nazdravlje primili. I vidim' preporuku zaradi voska i zaradi gvožđa danaestoin' uzeti štoše more više brate. Evo voska uzeosam' štosam' mogao ali danas' gvožđa nie moguće kupiti ovđemue ciena namalo na oku po para 40. itogac verlo malo budući dagase malo kue i vodaē mala a svietina i estise malo i pomela to est' zbok' ove bolesti. U Priedoru mrc nadan' 2, 3, 4, do 7. itoe tako aman' svaki dan'. Bolesnik' leži 8. sahata 12. do 24. sahata adekoi leži i 2. dana itri dana paka umre ijučeseje ista bolest' ukazala kod' prvoga Majdana, ali Bože u tvoe ruke.

Radsam' davam' pošaljem' štogod' odovuda od' vriednosti to est' od' voska i od' dinara alie mučno doni doći budući daē mali pazar' a svietina i estise se ovuda po Majdanu pomela iprepala a po Priedoru niese verlo ni pomela bože u tvoje ruke. Misliosam' sada i šap' i grah' poslati ali mi nie još' stigo šap' na Jasenovcu c; vodaē mala doći nemore – akobogda spervom' vodom' i lađom' oće doći iakose bude zdravu. oćevamse uputiti. I vidim' dabiste rada bili znati za Peru kakoe. Dskoro bioe zdravo fala bogu.

Etovam' šaljem' nasreću Božiju po Prodanu Ptii 14. tovara gvožđa ivoska i duhana i kirijumu platite na oku po 4 1/2. Akobogda u vosku naćićete 2. grupa dinara od' f. 850. toest' pod' markom' L. u dvie strane. Primićete malo luka bieloga sadaga višc neimadem' akobogda zdrugiem' kiridžijama poslaćuvamga još'.

I akobogda ovo koi dan' poćiću na Kostajnicu budući da uprvi ponedeljak' izodi štalijska vašoj koži. I po vašoj naredbi opremiću ijanjetinuna Gd. Baevića. A braviju prodati Gd. Radakoviću. Koesē ufam' posigurno daćevam' vaše 957. komada kože ufatiti svaki komad' pogroša 3. u Lievno toest' čisto bez' trošaka u L. ividiosam' dastese bili prepali ali fala bogu dobroće sve izići. Gd. Radaković' moliomec zaednu stvar' daga poslužim' i ja samga poslužio bez' svakakva moga interesa i zatomisee obećo daće oko kože samnom' prekinuti kako ja oću. I mislim' daću sada lahko šnime za škarat' proći. A imae dosta i sitne dobiće se edno groša 500. Tako akomorete nastoite tamo uzeti kože bravie dobre što morete više. Ja ću se amo šnome brinuti. Sto ufati vaša koža bravija učiniću dami Radaković' novce u Triestu izbroi. Toest' Gd. Baeviću tako nekavi služi za vladanje daćese u Triestu izbroiti.

Akovam' bude kuršum' izišo šalitega uputa čas' prvlje u banju Luku – su 4. tovara kafe.

Molim opremitemi amo

50. aršina dobra sukna ovomie potanko
 10. aršina padve duvez'
 1. top' musula krmeza fina
 4. topa pripleta od' 5. tavela
 1. krpu taklida oli pol' krpe
 2. saketa zrna od' 5. d(ra)ma
 1. barilo zeitina drugo vina
 50. limunova i narinača 2. oke smokava
 5. tovara kafe

I ako bude čebe oprato pošalitemiga.

Konat' što vam' po Prodanu šaljem'

71. poluga čitava			
5. samica	U sve oka	993. po para 33. groša	819.9.
Viška na svemu gvožđu štoe više zapalo			6.12.
Đumruka na 10. tovara		po para 20.	<u>5.0.</u>
		groša	830.21.
U dvie strane voska 2. grupa od' f. 850. po 7.20		groša	<u>6375.00.</u>
		groša	7205.21.

7. strana voska zgrupovim' est' oka 380.
 U šenici načićete 1. kolač' voska 2. dr. 150.
 1. stranu šenice s voskom oka 49.
 U sve kiric oka 1422.

Imosam' edan' tovar' duhana imisliosamga poslati alimi nie Prodan' mogo konja naći.
 Ali akobogda zdravlja nastojačuvamga naskoro poslati.

Ostaemvas' ljubezno sviju edino kupno poz. i navašu zapovied' vazda pr. L. V. d.

sluga J. Todorović

P. P.

Evo ovi čas' predademi Prodan' vaše ljubezno pismo od' 6. odečega iz' koega esam' zasve razumio idae kafa krešilo i skočila na f. 40. fala bogu. Aovdese idanas' krēmi po groša 6. a u Priedoru digli od neki dan' po 7. e rčme. Ja sam' svoju nablizu isprodavo, ali fala bogu i sve cienom' niskom' – 5.20. do 6. Ako neimate staro kafe dami malo opremite nove nenaručuju zame štoše ima točese i prodavati.

Inv. broj Man 802

Pismo Jove Todorovića iz Prijedora Jovi Kujundžiću u "Lijevno" (20. juna 1834.). To je njegov odgovor na Kujundžićevo pismo od prije 5 dana (pisano 15. juna). Javlja mu da je primio "dva tovarčića robe", da je kiriju platio Prodanu Prtiji i da mu po tom istom kiridžiji šalje pet tovara robe (40 kotlova, 20 tepsija, 18 barilica burmuta – ukupna vrijednost: 4875.30 groša). Od Kujundžića traži da mu pošalje: 10 čageta tiptika, 2 balc pamuka, 2 okc čivita, 1 top meleza i 20 limunova. Pismo je napisano starom ćirilicom.

Inv. broj Man 803

"Nota od grupa novaca crkveni u Livnu". Tu notu napisao je H. Jovo Kujundžić u "Spljetu" 5. marta 1837. godine. Zabilježio je da u crkvenoj blagajni ima gotovino ukupno 367.34 f. i naveo precizno koliko u kojoj vrsti novca ("evancike", "polovine od evancika", "petice", "talieri mletački", "troparci", "karantani", "talieri kolonati", "talieri imperiali", "špadoni novi", "talieri bavari"). Nota je napisana starom ćirilicom.

Inv. broj Man 804

To je dokument o crkvenim prihodima za 1838. godinu (ukupno: 2166.35 groša) i troškovima: kapelanu popu Jovi Kojdi dato 400 groša, "dackalu" Todoru Stefanoviću 150 groša i za popravak knjiga 160 groša (zanimljiv je podatak da se jedan Kujundžić u Trstu abonirao na 10 primjeraka na prvo izdanje rječnika Vuka St. Karadžić – napomena S. M.).

Inv. broj Man 805

U Livno Gospodin Aggi Braçhi Cujungiçhima

U jaiczu na 26 Novembra 1842

primi vashe glubezno pismo od :20: pisano i razumi svaka lipo podpuno kojami pishete bratjo pridraga seta mi pishete u ime voska loja i zeçhina vi znate jasetobi god imo i sto budem moçhi imati vi znate daja drugomu niticihu dati nitisam dosada davo mimovas atako ako Bogda uzdamse iunapridak buduçi razumijo da je bijo Gospodin Aggi Josif dolazijo u travnik daklem dasam znao prija jesam otijo doçi sgnimase viditi irazgovoritise

odnashi potriba zashtoje nami mučno daimade odtolikoga vaktā daja aman neradim nis-
kim nego čekam odvas izon dakakoje seto iprija bilo dabiva iodsele a nije pravo gotova
izragnena dame odbijete padase drugi meni smijuzashtoja kakosam počeo raditi ja osim
Boga za drugoga znao nisam astosam bio kadar jesam ga kada iposlusho ajeste ivi mene
vishe puta za koje mlogo zafagljujem daklom molim opet iunapridak dabismo bili isto
seto iprija azastari konat mičemo raditi scto mogli vishe da ogarjetimo paknam pishite
očemolivam dochi iukoje vrime ikakosam prija molijo vas dajavite Aggi Jovi daklem
jasve čekam odvas odgovor setočetē uqhiniti odmono pakmi onda javito oli more biti
scto oli nemore dakle vi stariji aja mlagi aakovi ireknete dami neçhete vishe nishta dati
jasam duxan vama stari konat podpuniti ito xelim seto prija A za unapridak ja molim dai-
mate glubav kakosu drugi druge privaçali pasamja iprikoran paje imeni xao pak sada dra-
ga bratjo gledajte viznate kako vagla pak Bogvam Adushavam zasada drugo nishta nego
ostajemo glubezno pozdravglajuçi kako Bratju glubeçi Vas uqhelo iuruku
takomi Pozdravite gospodin Aggi Jovu

Ja sluga Anto Pavliçh

imolimvas sada dami poshaglete po Savi Knexeviçu 1. sanduk mazie ijedno 40 oka pi-
rimçha ijedno :10: oka kurshuma zarna idramgnaçha ionoga sitnoga eto svega oka :10: i
çohe marke :arsina :2: i çerek padve Frani za çaksira tovas molim uqhitemi glubav aeto
Sava nosi vam Nishto loja od Ive Martinova ijasamu nama pridō vashe pismo inamamu
prikazo i menije pridō gro : 100: kojeçhete primiti odmene dokjim josh drustva bude za-
sada opet drugo nishta negovas sarçano pozdravglamo sasvom Familijom vashom takō-
vas sarçano pozdravglam kako bratju

Sluga Priponizni Ivo Pavliçh

Pismo je napisano latinicom i ovdje doslovno, bez ikakvih intervencija preneseno. Na
poledini pisma Kujundžići su starom ćirilicom naknadno bilježili: "Odgovoreno 4.
dora 1842"; "Za Pavlića po Savi Kneževiću ar 2 padve 22.20 groša"; "Nikola Voino-
vić 2 bocuna mrka"; "Ilija Crnogorac groša 10"; "1 žaka pirinča Stipe Pavlić oka 17
3/4 voska..."; "Žaka rijetka hrđava gornja kafena Đuro Radeta istoje donio iz Donjeg
Vakufa..."; "1 žaka dobra Ive Martinova..."; "Na sve su Jajčani kiriju platili"

★ ★ ★

Inv. broj Man 806

Dokument o novcu livanjskoj crkvenoj blagajni za 1843. godinu (pisan starom ćirili-
com – nije sve isti rukopis). Precizno je specificirano koliko je novca u kojoj moneti
("cvancika", "polovina cvancike", "karantan", "talier", "cekin mletački", "cekin impc-
rial", "pleta", "polovina plete", "talier bavar", "kolonat", "križar", "petica", "grečeska

cvancika", "sovrani"). Dalje se konstatira: "Ista suma novca u grupu crkv. iz Liozna nalazi se u Spljetu kod G. B. Kujundžića.

Inv. broj Man 807

Dokument o prihodima i troškovima crkvenim za godinu 1842. (pisan starom ćirilicom). U njemu se konstatira da je te godine bilo prihoda 3389.12 groša (338.25 groša dobiveno je prodajom 32 oke crkvenog voska). Troška "oko crkve i oko njive" te je godine bilo 1241.8 groša. Detaljno je pojedinačno pobrojano koliko je za šta potrošeno (za 1516 tovara đubra na njivu istjeranih, za eksere "za proskomidie", za eksere "žionjake"... koliko plaćeno dunđerima, koliko popovima kapelanima, Todoru "dackalu", "Čularovoj nevisti za kiriju...)

Inv. broj Man 808

Kvita

Po više groša 300. Govorim slovom gro. tri stotine mi doli podpisati, primismo od Spire Rajkovića, za račun od Tcvrije Ljevanjske, što za veliku crkvu hoda po nalogu G. Adži B. Kujundžića iz Lievna.

U Saraevu 12 febrara 1847.

Dubrovčanin Špiro Rajković došao je u Sarajevo 1846. godine i tu postavljen za školskog direktora (V. Skarić, *Izabrana djela*, I, str. 230–231). U Livno će doći 1853. kao austrijski konzularni agent, a umrijet će od kolere u glamočkom selu Zajaruga 23.8.1855. godine (S. Manderalo, *Groblje u Zastinju kod Livna*, str. 165).

Livanjska pravoslavna crkva, za koju se (po ovome dokumentu) skupljaju prilozima bit će sagrađena tek 1859. godine.

Inv. broj Man 809

Kvita

Sverhu kano ja dole imenovat esam i da sam primio od Epitrofa gospodara Jove Todorovića 150 groša i velim slovom sto pedeset to jest crkvenij novaca

Pokornješij vaš
Teodor Stefanović
učitelj

Kvita je pisana starom ćirilicom. Mada nije datirana, znamo da se odnosi na 1838. godinu (usp. ovdje dokument br.804). Jovo Todorović je 29.10.1853. priložio 250 fiorina u fond livanjske pravoslavne konfesionalne škole (D. Karanjac, nav. djelo, str. 569), a 1847. jedan je od epitropa pravoslavne crkve u Livnu (Isto, str. 444).

Inv. broj Man 810

Smislio sam malo robe na sreću Božiju poslati u Krainu. I pisati da bi mi po istijem kiridžijama štogod para opremili. Tako ako imate volju davati mi robe kako i dosada. Trebavalo bi mi za ovi put jedno

8 vreća do 10 kafe
6 vreća do 8 pirimča
2 kame cukra
2 D. safuna
1 balu bakalara
1 D balina i kalaja
malo čita i tiftika

I nemojte reći da sam ugledo di kafa krešiva u Triestu pa zato da ovde uzimam kafu. Ako oćete i u zajam dati za tu kafu pa ću vam kafu dati. Kako oćete oli pod novce oli u zajam. I istu kafu ja bi razbalavao sjutra rano, to jest ako je vaša volja. Ako i nije sve isto čini.

Pismo je napisano starom ćirilicom. Nije ni potpisano ni datirano.

Inv. broj Man 811

Pismo Petra Živka iz Majdana braći Kujundžićima u Livno (25. novembra 1847). Pisano je starom ćirilicom, vrlo nesređeno, nevješto i nepregledno. U njemu je popis robe koju traži da mu Kujundžići pošalju (tublent, čoha, padva, kalaj, sukno, peškiri, pirinač, smokve, limuni...).

Inv. broj Man 812

Gos. Častni Lazo!

Dostojte se poslat mi slideće stvari:

1. oke kave lipe, i dobre 2.
2. oke šereka toza 2.
3. kutiice pripale za lule 4.

A eto šaljem dukat po mome momku u zlatu.

Primitite ljubeznu pozdrav.

U Lištani 25. Lipnja 1863.

Fra Grgo Lozić v.r.

Vidi bilješku br. 13.

Fra Grgo je pismo napisao latinicom i ovdje je doslovno preneseno. Ime Lazarove majke Milice sačuvano je na jednoj petohlebnici: "Petohlebnica koja se nalazi u staroj pravoslavnoj crkvi u Livnu podsjeća, po formi, na prekrasni rad sarajevskih kujundžija iz 1772. godine, ali je mnogo jednostavnije obrade, sa sličnim po formi kubitima mavarskog stila, koje majstor neprestano imitira. Natpis joj glasi: "Siju petohlebnicu priloži raba Božija Milica mati Lazarova Hadžikujundžića u Lijevnu uspomeni hrama prasnijeta Bogorodici bist (bio) rukodjelatjel Todor Mihič u Sarajevu 20. septembra 1844." (Muhamed A. Karamehmedović, *Umjetnička obrada metala*, Sarajevo, 1980., str. 355).

Inv. broj Man 813

Ovo je račun bez oznake čiji je i kad je pisan. Pisao ga je starom ćirilicom čovjek dosta skromne pismenosti (nekoliko redaka na kraju ispisano je drugim rukopisom). Bila bi ovo neka vrsta inventure u dućanu (za svaku robu označena je vrsta, količina i cijena). Evo samo nekih artikala (napisat ćemo ih kako su u ovome dokumentu upisani): tiliprik, ibrišim, mestve, bičvane igle, širit, mukadem, čit biogradski, krmez, ečerma, peškir, barut, gvožđe, mazija, sačma, nišador, čamadan, tiŕtik, sukno, tulbent, svila, bez, dimijaluk, čoa, kabanica... (sva roba vrijedi 4095 groša).

O kupovnoj moći i standardu tadašnjih Livnjaka svjedoči kazivanje Mije Kaića (1873.–1944.). On je zapamtio pričanje svojih starih da je šezdesetih-sedamdesetih godina

XIX stoljeća samo u livanjsku pravoslavnu crkvu ulazilo "i po šezdeset ćuraka" (ljudi ogrnutih ćurcima). Njegovo je kazivanje zabilježio 1940. godine Livnjak dr. Tomo Marković-Lisica.

★ ★ ★

Inv. broj Man 814

Dokument pisan starom ćirilicom niti je potpisan niti datiran. U njemu su podaci o ortačkim odnosima s Gligom (riječ je o Gligi Laliću iz Livna, ortaku Kujundžićevom, što se vidi iz drugih dokumenata).

★ ★ ★

Inv. broj Man 815

Dokument starom ćirilicom pisala ista osoba koja je pisala i onaj pod br. 814, a govori o ortakluku s Petrom Živkom (o njemu vidi bilješku br. 75).

★ ★ ★

Inv. broj Man 816

Na hadži braći Kujundžićim

1 koto	456
za isplatiti kuću Karapetroviću na	
# 56 # 72 i 6 cv' po 56	4056
kadii za učet # 12 po 56	672
1 čizme njemačke	100
4 knjige	280
U Vidinu predio Jovi Šutiću # 4	<u>224</u>
groša	5788

Dokument pisan starom ćirilicom, nepotpisan i nedatiran. Naknadno je dopisano: "Uvedeno u račun", te "Dado Hadži Asi za ciglu groša 1650".

O kojoj je kući ovdje riječ, ne znamo. Karapetrovića je u ovo vrijeme bilo u Sarajevu. Risto Karapetrović, tada poznati trgovac i ćurčija, stanovao je u Sagrdžijama. Sinovi su mu se odselili iz Sarajeva: Đorđo u Derventu, a Kosta u Bosanski Brod (V.

Skarić, *Izabrana djela*, I. str. 340 i 344). Jovo Šutić je umro 2.9.1837. To čitamo na spomeniku u Zastinjskom groblju kod Livna. Spomenik mu je podigao sin Tode 1.6.1869. godine. U tom je grobu pokopan i Tode kad je umro 18.10.1870. Odmah do ovog je i drugi spomenik na kojemu piše da ga Todo Šutić podiže 1.6.1869. svome sinu Niki, koji je umro 20.12.1857. Todo je 1853. god. u školski fond u Livnu priložio 160 groša (D. Karanjac, nav. djelo, str. 569).

★ ★ ★

Inv. broj Man 817

Naši kako naprida kapital u grošu		3500.-
Koristi dohodi kako napried nas		<u>990.5</u>
	groša	4490.5
Primili smo kako na strani		<u>4069.-</u>
	Ostaje naši groša	421.5
Gligina kapitala kako naprida groša		700.-
Koristi dohodi ga kako		<u>495.3</u>
	groša	1195.3
Primio Gligo kako na strani		<u>752.20</u>
	Gligi ostaje	<u>442.33</u>
	groša	<u>863.38</u>
Petrova kapitala kako naprid	groša	700.-
Dohodi ga koristi kako		<u>495.2</u>
		1195.2
Primio Petar kako naprida groša		2059.1
		<u>1195.2</u>
Oće da nama Petar dad. groša		<u>863.38</u>
		000

Najde se u kumpanii s Gligom i s Petrom Živkom.

Pri nama kako u libru preko robe groša		4069.-
Pri Petru Živku		2059.-
Pri Gligi Laliću		<u>752.20</u>
	groša	6880.20

Vadim kapital naš groša		3500
Petrov kapital vadim		700
Gligin kapital vadim		<u>700</u>

Sviju dohodi koristi groša 1980.20

Dohodi nas koristi pola	groša	990.5	
Dohodi Petra četvrtina		495.2	990.5
Dohodi Glige		<u>495.2</u>	<u>2</u>
	groša		1980.10

Dokument pisan starom ćirilicom i nije datiran.

★ ★ ★

Livanjski učitelj Dušan Karanjac prije devedeset godina je objavio sumaran pregled prihoda i troškova srpske pravoslavne crkve u Livnu u razdoblju od 1820. do 1846. godine. On kaže da ga je iz izvornika doslovno prepisao na staroj ćirilici i takvog ga prezentirao pod naslovom "*Račun' od' Prihoda Crkovni*". Tu je i nekoliko podataka iz ovih Kujundžićevih dokumenata (D. Karanjac, nav. djelo, str. 442–444).

THE KUJUNDŽIĆS FROM LIVNO

SUMMARY

Ever since Roman times, many important roads passed through Livno, which creates a natural link between the Dalmatian coast and continental hinterland. Both, in the Middle Ages and during the Turkish rule, Livno was known as the important city of trade, an intersection of numerous merchant caravans. The goods coming from Italy traveled through Split and Livno further into Bosnia, whereas the Bosnian goods was through Livno transported to Split, and further to Zadar, Trieste, Venice, Vienna and even to Marseilles. In the course of the first decades of the 19th century, one of the more powerful merchant families from Livno was the Kujundžićs (originally the Barzuts) that moved to Livno from Herzegovina in the 18th century. Being powerful merchants and landowners, they contributed a lot to development of school system in Livno. Some members of the family were mayors of Livno, some became most prominent Bosnian leaders, and one of them performed the function of the state minister.
